

УДК 821.161.2=162.1'04.09

Олена Бай

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ТВОРЧОСТІ ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО: ВІД ШЛЯХЕТСЬКОГО БАРОКО ДО КОЗАЦЬКОЇ «ЗОЛОТОЇ ВОЛЬНОСТІ»

У статті представлено подвійний вимір польськомовного творчого доробку Данила Братковського. Звернена увага на формування ідейного світу поета і трансформацію його світоглядної системи в межах літературної традиції XVII ст. Особливу увагу присвячено концептичним елементам авторської образності. Проведено розмежування між універсальними та індивідуальними аспектами творчості письменника.

Ключові слова: бароко, концепт, амбівалентність, літературна традиція, сатира.

W artykule przedstawiono podwójny wymiar polskojęzycznej twórczości Danyły Bratkowskiego. Zwraca się uwagę na kształtowanie się świata idei poety i transformację systemu jego światopoglądu w ramach tradycji literackiej XVII wieku. Szczególną uwagę poświęcono przejawom konceptyzmu w systemie artystycznym autora. Wyróżniono uniwersalne i indywidualne aspekty twórczości pisarza.

Słowa kluczowe: barok, koncept, ambiwalencja, tradycja literacka, satyra.

The article deals with the double dimension of Danylo Bratkowski's works. It is paid attention to the forming of the ideological world of the poet and the transformation of his worldview system in limits of literary tradition of XVII century. Special attention is devoted to the conceptual elements of author's vividness. It was conducted the differentiation between universal and individual aspects of writer's works.

Keywords: the Baroque, concept, ambivalence, literary tradition, satire.

Наприкінці XVII ст. поезія, написана польською мовою, переживала етап барокового розквіту та повноти. Мета публікації — проаналізувати її типові риси на прикладі поетичної польськомовної збірки Данила Братковського та особливості його авторського стилю, які вплинули на подальшу долю письменника. Можемо це визначити явищем амбівалентності, проявленої у шляхетському поетичному традиціоналізмі та ідеях козацької «золотої вольності».

Потрібно відмітити, що польськомовний поетичний спадок XVII ст. ґрунтовно досліджений і проаналізований польськими та українськими вченими в літературному та суспільно-історичному ракурсах. Значну роль у його вивченні відіграли такі сучасні дослідники, як Чеслав Хернас, Адам Карпінський, Ярослав Бединяк, Ростислав Радишевський, Магдалена Рудковська та ін. Це значно полегшує хід наших наукових студій, адже саме в цьому тлі поезія Данила Братковського проходила трансформації, переймала традицію, пробувала більшою чи меншою мірою влитися в загальний літературний напрямок тодішньої Речі Посполитої, в якій авторові довелося жити і творити.

Визначними представниками польської поетичної доби бароко були Кшиштоф Пальчовський, Вацлав Потоцький, Самуель Твардовський, Веспазіан Ковховський, Станіслав Любомирський та ін. [4, с. 192, 226]. Усі ці поети значною

мірою вплинули на становлення поетичного генія Данила Братковського, який творив на межі XVII і XVIII століть, тож почерпнув найкращі традиції століття, яке заходило за обрій. Поетична спадщина тієї доби, написана польською мовою, виявилася як у довгих поемах, так і в коротких епіграмах, емблематах до прозових праць, панегіриках, риторичних дистихах тощо.

Польська поезія не була поодиноким явищем, яке знайшло відображення у стилістичних особливостях віршів Братковського. До зазначеного нами поетичного блоку необхідно додати поезію українсько-польського пограниччя, а до поетів цього ґатунку зараховуємо Олександра Шляхтовича, Лазаря Барановича, Бартоломея Зиморовича, Афанасія Калнофойського, Феодосія Баєвського, Симеона Полоцького і ін. Данила Братковського теж необхідно зарахувати власне до когорти поетів пограниччя, з огляду на його походження, авторський стиль та тематику творів.

Данило Братковський належав до української шляхти, яка була вихована у православному дусі, та водночас сповідувала сарматські ідеї, вбачаючи в шляхетному освіченому стані надію на духовне та мультинаціональне відродження тодішньої Речі Посполитої. Тому присвята його поетичної збірки польському королеві Августові II свідчила про чималі прерогативи, які Братковський отримав від королівської милості. Йому довелося виконувати дипломатичну місію, займати високі урядові пости, що зобов'язувало письменника у польському шляхетському середовищі. Зважаючи на те, що письменник творив у так звану мазепинську добу, коли посвяти здебільшого були звернені до московського царя, можемо стверджувати, що Данило Братковський залишався її феноменальним представником, вирізнявся на загальному пограничному тлі православного світу. Тим не менше, «каменем спотикання» завжди залишалася приналежність письменника до Луцького православного братства, значну лепту в розвиток якого вніс його батько, активно формуючи світоглядну базу Данила Братковського.

Барокова поезія того часу, окрім традиційного панегіричного характеру, вирізнялася сатиричним та іронічним підтекстом, «формальною віртуозністю», пов'язаною з інтенсивним розвитком концептів [5, с. 205]. У збірці Данила Братковського «Świat po szczęści przeuzrzany» знаходимо традиційні шляхетські епіграми, фразки, дистихи, акростиhi тощо. Вони виразно переґукуються із поезією Веспазіана Коховського, на той час широко поширеною у сарматському середовищі з метою його розкритикувати і таким чином очистити. Так, Коховський писав:

Woli, odzian lamą,
Z grzeczną w tańcu damą
Podkówką krzesać pawiment ciosany,
Niżli się w polu potkać z bisurmany [4, с. 222].

Із цього приводу Чеслав Гернас зазначав: «Потрібно підкреслити критичний тон у утвердженні шляхетської традиції, її цінність залежить від цінності поведінки особистостей, які її представляють, ретельністю у виконанні станових обов'язків, правом на свободи «золотої вольності», проте без зловживання, бо це право може як будувати загальне благо, так і нищити його» [4, с. 226]. Подібні мотиви зустрі-

чаємо і в творчості Данила Братковського. Згідно з визначенням Адама Карпінського, маємо справу із противагою двох світів — «громадської приватності і приватності приватної» [3, с. 109].

Цікавим для дослідників явищем поезії Братковського є назви деяких творів, представлених у формі дистиха чи прислів'я («Nieuuk w tej mierze, Gdy ubogie bierze» [1, с. 76], «I Wielmożny Panie, Wojna w każdym stanie» [1, с. 120], «Nie chodź za pijanego, Żal mi grzbieta twego» [1, с. 168], «Gdy stary umiera, Rozum młoda przybiera» [1, с. 238] та ін.).

Окрім формальної приналежності до шляхетських сарматських поетів, Данила Братковського єднала з цим середовищем тематична палітра. Знаходимо у нього антиурецькі вірші, критику сеймів та сеймиків, опис судочинної системи Речі Посполитої, зображення представників різноманітних суспільних станів. У розумінні поета, віра людини не залежить від конфесійного поділу, а гріхи трапляються у кожній святині. Немає у нього розрізнення польських та українських родин — усі однаково відповідальні за своє моральне падіння. Єдиним винятком у цій схематичній картині світу є розрізнення поміж польською та українською шляхтою, оскільки друга з них зазнає безупинних утисків зі сторони королівської влади. Образ ображеного на польське середовище українського інтелігента (духівника, шляхтича) на початку мав виключно станове коріння, але з часом переріс у національний бунт.

Як бачимо, моралізаторський дух, якому чимало поезій присвятили Лазар Баранович та Симеон Полоцький, наприкінці XVII ст. був ключовим мотивом польськомовної поезії. Спільно із своїми сучасниками, Данило Братковський засуджував нерівні шлюби, сімейну зраду, алкоголізм чоловіків і жінок, сімейні чвари та скупість, продажність суддів, турецьку неволю, недотримання постів, недосконалість посполитого рушення тощо.

Із акровіршів Данила Братковського народжуються не просто назви-відгадки, а концептичні образи, часто алогеричні чи персоніфіковані:

Z Liter pierwszych snadnie
Každy to odgadnie
Szacunku nie masz / przyznacie to sami/
Tej rzeczy / które w najgorszym miewamy /
A jako jasność / w nocy najjaśniejsza /
Tak ta rzecz dobra / w pijaństwie najzacniejsza /
Emulus dobry / jak z najgorszym chodzi /
Krew ta cna / z tą złą rzadko się gdy zgodzi [1, с. 336].

У віршах Братковського неодноразово з'являється образ сарматського лицаря, який покликаний боротися із гріхом [2, с. 14]. У творах цього типу переплетені античні та біблійні традиції, з перевагою останніх, яка була характерна загалом для барокової польськомовної поезії.

Вартим уваги дослідників є той факт, що Данило Братковський не був духівником, як більшість сучасних йому поетів, тому його поетична муза проникнута світським кліматом, а світ — розглянутий очима «пересічної людини», яка шукає в ньому свого місця. Звідси — апокаліптичні та еклезіяльні, а також філософські мо-

тиви творчості Данила Братковського. Ця світськість, яка у пошуках власної ідентифікації спонукала до радикальних дій, зрештою привела письменника на плаху.

У віршах Братковського лише принагідно проглядається ідея козацької «золотої вольності», її можна лише передбачити. Тим не менше, зрозуміло, що різка критика суспільства спонукала письменника до подальших вчинків, які вилилися вже не на папері, а на полі повстанської діяльності. До таких висновків особливим чином спонукає читача образ автора — учасника суспільного життя, та водночас начебто стороннього спостерігача, який виносить присуди, ділить світ на полярні частини, не знаходить жодного виправдання для свавілля заможної знаті. У цьому плані зрозумілою є назва збірки Братковського — «Світ, по частинах розглянутий» («Świat po części przejrany»).

Данило Братковський вносить у вірші своє авторське «я», але, разом з тим, вдається до риторичної авторської скромності, яка мала слугувати зразком для опонентів. Таким опонентом для письменника став з часом увесь польський світ, у якому Братковський так себе і не віднайшов. Єдиним виходом для нього залишалася небесна нагорода, про що свідчить останній вірш його збірки «Pałac niebieski»:

Pałac niebieski dobrym zbudowany /
Tak wiele z gnoju będzie między Pany.
Trudno rzecz będzie / aby chłopku zasię /
Porówna Pan Bóg wszystkich / w onym czasie. Amen [1, с. 364].

Таким чином, спостерігаємо духовну трансформацію Данила Братковського, який від ідеї спільного для Речі Посполитої оновлення суспільства перейшов до козащини та ідеї повстанської боротьби за релігійно-національне визволення. Ця ідея пізніше була розвинена у творчості інших поетів, у тому числі дуже гостро інтерпретована у віршах Тараса Шевченка. Тож у багатонаціональному та багатоконфесійному суспільстві творча амбівалентність не була явищем випадковим, а мала глибоке суспільне та особистісне підґрунтя, як бачимо це у творчості Данила Братковського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братковський Д. Świat po części przejrany. Світ, по частинах розглянутий / Пер. В. Шевчук. — Фототип. вид. / Данило Братковський. — Луцьк : Вид-во обласної друкарні, 2004. — 463 с.
2. Радишевський Р. Польське посередництво у формуванні українського бароко / Ростислав Радишевський // Українсько-польські літературні контексти доби бароко. — Київські полоністичні студії. — Том VI. — Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. — 568 с. — С. 7–28.
3. Barok: historia — literatura — sztuka / Red. Juliusz Chrościcki. — Nr XVIII / 2 (36). — 2011. — Warszawa : Wyd-wo Neriton. — 309 s.
4. Hernas Cz. Literatura baroku / Czesław Hernas. — Warszawa : Wyd-wo Nauk. PWN, 1999. — 330 s.
5. Radyszewskij R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku: Część I. Monografia / R. Radyszewskij. — Kraków : Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 1996. — 282 s.